

Jerzy Dębski, Joanna Talewicz-Kwiatkowska, *Prześladowania i masowa zagłada Romów podczas drugiej wojny światowej w świetle relacji i wspomnień*, Wydawnictwo DiG, Stowarzyszenie Romów w Polsce, Warszawa 2007, ss. 272

W Polsce istnieje wiele publikacji mających na celu przybliżenie tragicznej historii ofiar nazistowskiej ideologii skazanych na całkowitą zagładę. Jednak tylko niewielka ich część przedstawia sytuację Romów w czasie II wojny światowej, a przecież ta grupa etniczna, podobnie jak przedstawiciele narodu żydowskiego, została skazana na zagładę biologiczną. Książka *Prześladowania i masowa zagłada Romów podczas drugiej wojny światowej w świetle relacji i wspomnień* autorstwa Jerzego Dębskiego oraz Joanny Talewicz-Kwiatkowskiej jest niezwykle interesującą lekturą, gdyż odsłania dramatyczne losy Romów w obozie koncentracyjnym Auschwitz, relacjonowane przez świadków ludobójstwa dokonywanego na tej grupie.

Recenzowana książka ukazała się w 2007 roku nakładem Wydawnictwa DiG oraz Stowarzyszenia Romów w Polsce z siedzibą w Oświęcimiu. Jednym z naczelnych celów tej instytucji *jest przypomnienie i upamiętnienie eksterminacji i Holokaustu Romów*¹. Jest to kolejne wydawnictwo Stowarzyszenia poruszające tematykę romskiego holokaustu (wcześniejsze publikacje to: *Los Cyganów w KL Auschwitz-Birkenau*², *50-lecie zagłady Romów*³, *Zagłada Romów europejskich*⁴ oraz polska edycja katalogu stałej wystawy w Państwowym Muzeum KL Auschwitz-Birkenau *Zagłada Sinti i Romów*⁵). Ponadto w 2008 roku powstał film dokumentalny *Romowie – skazani na zagładę*⁶ w reżyserii Adama Sikory i Wiesława Gajdy, którego producentem jest Stowarzyszenie Romów w Polsce.

Praca Jerzego Dębskiego i Joanny Talewicz-Kwiatkowskiej poprzedzona jest wstępem prezesa Stowarzyszenia Romów w Polsce – Romana Kwiatkowskiego. Zaznacza on, iż jest to dla niego publikacja szczególna zarówno w wymiarze osobistym (wiele osób z jego rodziny zginęło w czasie II wojny światowej), jak i historycznym (utrwalenie pamięci o tamtych wydarzeniach). Docenia on wagę zachowania i utrwalenia przeszłości w życiu każdej społeczności. Pisze, że: *Naród staje się rzeczywistością wówczas, kiedy posiada świadomość własnej historii* (s. 5). Podkreślając, że romski holokaust nie funkcjonuje w powszechnej świadomości, wyraża nadzieję, że z powstaniem tej książki wiedza na jego temat się rozpowszechni. Roman Kwiatkowski dodaje również, że książka *Prześladowania i masowa zagłada Romów podczas*

¹ <http://www.stowarzyszenie.romowie.net/index.php/czytnik-artykulow/items/59.html>

² Parcer, Jan (red.). 1994. *Los Cyganów w KL Auschwitz-Birkenau*. Oświęcim: Stowarzyszenie Romów w Polsce.

³ Długoborski, Waław (red.). 1994. *50-lecie zagłady Romów w KL Auschwitz-Birkenau*. Oświęcim: Stowarzyszenie Romów w Polsce.

⁴ Czekaj, Tadeusz i Roman Kwiatkowski (red.). 2005. *Zagłada Romów europejskich*. Oświęcim: Stowarzyszenie Romów w Polsce.

⁵ *Zagłada Sinti i Romów* – Katalog stałej wystawy w Państwowym Muzeum KL Auschwitz-Birkenau – Dokumentations und Kulturzentrum Deutscher Sint und Roma – Heidelberg 2003, edycja polska: Stowarzyszenie Romów w Polsce – Romski Instytut Historyczny.

⁶ Film ten stanowił jeden z dwóch etapów projektu *Romowie. Skazani na zagładę*. Drugim była konferencja z udziałem byłych więźniów obozów koncentracyjnych oraz młodzieży szkolnej i akademickiej.

drugiej wojny światowej w świetle relacji i wspomnień jest hołdem dla Romów, którzy zginęli w czasie II wojny światowej oraz dla tych, którzy przeżyli i którzy przyczynili się do powstania tej publikacji.

Autorzy swoją pracę zaczynają od przedstawienia *Stanu badań w odniesieniu do prześladowań i masowej zagłady Romów*. Kilkustronicowy rozdział o takim tytule porusza kwestię społecznego wykluczenia i eksterminacji Romów oraz stan badań tego problemu w historiografii.

Następny rozdział – *Literatura i źródła* z pewnością wyda się ciekawy dla osób zainteresowanych tematem romskiego holokaustu. Jerzy Dębski oraz Joanna Talewicz-Kwiatkowska prezentują w nim przegląd prac dotyczących zagłady Romów. Jak podkreślają autorzy, w poszczególnych krajach istnieje duże różnicowanie tego rodzaju publikacji, np. w Niemczech rozwinęły się badania na ten temat i powstało wiele publikacji naukowych. Są to zarówno badania ogólne, jak i te dotyczące mikrohistorii na poziomie dziejów poszczególnych rodzin. Autorzy tłumaczą obfitość badań podejmujących temat zagłady Romów w tym kraju następująco: *Dla większości niemieckiego środowiska historyków zagadnienia związane z funkcjonowaniem nazistowskiego państwa i wyniki z tego faktu skutki, w tym także szczególnie zagłada Romów, stanowią okazję do wykazania pewnego rodzaju nie spotykanej ekspiacji moralnej* (s. 16). Również wielu badaczy z Węgier, Czech oraz Słowacji, w których to państwach zamieszkiwała znaczna mniejszość romska, podejmuje tę tematykę. Prace naukowców francuskich oraz włoskich także wniosły duży wkład w badania dotyczące tej zbiorowości oraz jej masowej zagłady. Autorzy wymieniają również polskie publikacje poruszające temat romskiej zagłady oraz inicjatywy z tym związane (np. międzynarodowa sesja naukowa poświęcona zagładzie Romów podczas II wojny światowej, która odbyła się w grudniu 1991 roku, powstanie Romskiego Instytutu Historycznego). Oprócz naukowych opracowań Dębski i Talewicz-Kwiatkowska podają również spis literatury wspomnieniowej, w której można odnaleźć odwołania dotyczące masowej zagłady Romów. Jeśli chodzi o romskie świadectwa tych wydarzeń to jest ich niewiele i są to przede wszystkim niemieckojęzyczne pozycje. Istotnym jednak źródłem jest romska poezja śpiewana. Autorzy przytaczają dwa tłumaczenia tego typu pieśni.

W kolejnym rozdziale zatytułowanym *Romowie w Konzentrationslager Auschwitz* autorzy przedstawiają realizację nazistowskiej ideologii, wedle której Romowie mieli być skazani na całkowitą zagładę. Zaczynając od podkreślenia faktu, iż Romowie od momentu pojawienia się w Europie ponad pięćset lat temu, doświadczali prześladowań, zaznaczają, iż działania wypływające z ideologii nazizmu, skierowane przeciw ludności cygańskiej nastąpiły jeszcze przed rozpoczęciem drugiej wojny światowej (w 1938 roku w Niemczech z dużym rozmachem przeprowadzono akcje przeciwko *elementom aspołecznym*⁷). Następnie opisują historię Romów w KL Auschwitz do momentu likwidacji Zigeunerfamilienlager w nocy 2 sierpnia 1944 roku. Ogromnym walorem tego rozdziału jest to, iż autorzy korzystali z wielu źródeł, co pozwoliło na dokładny opis funkcjonowania obozu cygańskiego. Jest tu zawartych wiele danych. Podane zostają nazwiska i biogramy Romów z pierwszych transportów, nazwiska kierowników tego obozu, daty ucieczek (również z nazwiskami i biogramami uciekinierów oraz z graficzną prezentacją rozkładu wiekowego uciekających Romów). Opisany jest także plan obozu (możemy się dowiedzieć, gdzie znajdowały się kuchnie, biura obozowe, pomieszczenia dla poszczególnych pracowników, magazyn żywnościowy, magazyn odzieży, szpital więźniarski, przedszkole, baraki sanitarne).

Zasadniczą część publikacji (ok. 200 stron) stanowią wspomnienia 25 byłych więźniów KL Auschwitz. Są to zarówno osoby pochodzenia romskiego umieszczone w obozie cygańskim, jak i osoby nie będące Romami, które w jakiś sposób związane były z tym obozem. Oprócz relacji Romów zamieszkujących Zigeunerfamilienlager książka zawiera m.in. wspomnienia czechosłowackiej Żydówki, wykonującej portrety Cyganów, czy też Polaka rejestrującego deportowanych Romów. Relacje zawarte w publikacji składane były na przełomie wielu lat (najwcześniejsza pochodzi z 1959 roku, a ostatnia z 2007 roku). Składane były one w różnych miejscach – w Państwowym Muzeum w Oświęcimiu, Romskim Instytucie Historycznym w Oświęcimiu, Centrum Dokumentacji Niemieckich Sinti i Romów w Heidelbergu. Szczególnie interesujące relacje zostały przekazane przez jednego z byłych więźniów KL Auschwitz – Tadeusza Joachimowskiego. Pierwsza relacja złożona przez niego pochodzi z 1968 roku, a następna z 1970. Ponadto

⁷ Według ideologii nazistowskiej Romowie byli *elementami aspołecznymi*, niezdolnymi do życia w zbiorowości, posiadającymi cechy, które są szkodliwe dla społeczeństwa.

publikacja zawiera fragment jego wspomnień obozowych, których nie zdążył ukończyć przed śmiercią. Fragment ten pochodzi z prywatnych zbiorów dr. Adama Cyry, starszego kustosa Państwowego Muzeum w Oświęcimiu. Wspomnienia Joachimowskiego stanowią najobszerniejszą relację w książce. Zawierają one szczegółowy opis obozu cygańskiego z podziałem na opis poszczególnych aspektów (np. kindergarten, praca, warunki mieszkaniowe, kantyna). Opisuje on dokładnie likwidację obozu cygańskiego wspominając o buncie Cyganów 16 maja 1944 roku⁸, do którego się przyczynił informując ich o planach likwidacji Zigeunerfamilienlager. Na końcu książki zostały umieszczone biogramy autorów relacji. Danych dotyczących niektórych z nich nie zdołano ustalić.

Książka *Prześladowania i masowa zagłada Romów podczas drugiej wojny światowej w świetle relacji i wspomnień* jest interesującym opracowaniem dokumentów i wspomnień dotyczących losów Romów w czasie II wojny światowej. Ukazuje czytelnikowi fragment historii romskiej, który jest poznany w niewielkim stopniu. Niewątpliwym walorem publikacji jest zaprezentowanie losów grupy skazanej na zagładę oczami świadków tej tragedii. Ta forma pozwala na prezentację indywidualnego wymiaru cierpienia jakiego doznała mniejszość romska w tych strasznych czasach.

Romowie, podobnie jak Żydzi zostali skazani na całkowitą zagładę przez nazistów. Jednak wiedza o prześladowaniach i zagładzie Romów w czasie II wojny światowej nie stała się częścią zinstytucjonalizowanej pamięci o Holokauście, który przez wiele osób kojarzony jest jedynie z tragedią narodu żydowskiego. Książka ta przyczynia się do przewyciężenia tego typu opinii, pokazuje, że naziści zamierzali unicestwić nie tylko Żydów. Publikacja ta daje również szansę poznania tragedii, której doświadczyli Romowie w okresie II wojny światowej młodym członkom tej zbiorowości. Szczególnie istotne jest to w kontekście obecnych działań elit romskich polegających na szukaniu historycznych aspektów romskiej tożsamości.

Książka *Prześladowania i masowa zagłada Romów podczas drugiej wojny światowej w świetle relacji i wspomnień* mogłaby zostać wzbogacona umieszczeniem w niej zdjęć, czy ilustracji. Nie zawiera ona także informacji kim jest Roman Kwiatkowski, autor wstępu do publikacji. Czytelnik sam musi domyślić się, że jest to osoba związana ze Stowarzyszeniem Romów w Polsce.

Pomijając jednak brak tej informacji oraz zdjęć, czy też ilustracji jest to ważna publikacja, gdyż przybliży historię dotąd nieopisaną w dostateczny sposób. Mam nadzieję, że praca Jerzego Dębskiego oraz Joanny Talewicz-Kwiatkowskiej będzie kontynuowana przez innych badaczy i w niedługim czasie ukaże się więcej publikacji podejmujących tematykę romskiego holokaustu.

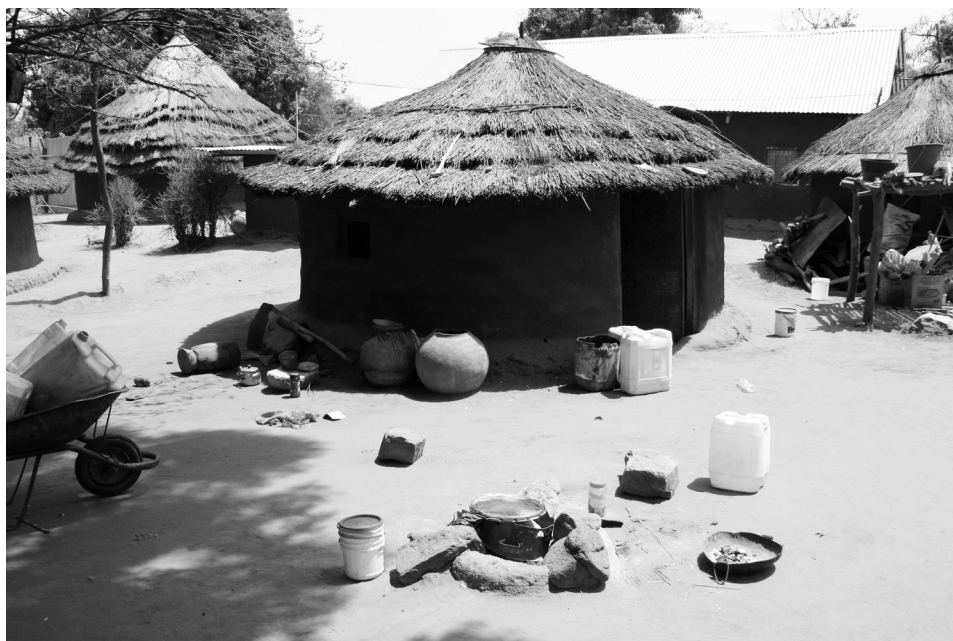
Dorota Łuszczek

---

⁸ *Obóz cygański* w KL Auschwitz-Birkenau został zlikwidowany 2 sierpnia 1944, ale planowo miało stać się to 16 maja tego roku. Jednak nie udało się gdyż Cyganie zostali ostrzeżeni o planowanej akcji. Uzbrojeni w noże, łopaty, żelazo, łomy, kamienie odmówili wyjścia z baraków. SS-mani tego dnia zrezygnowali z przeprowadzenia akcji.

Migrantka z Ugandy. Dżuba 2007. Fot. M. Kurcz

Nieformalna zabudowa w dzielnicy Munuki. Dżuba 2008. Fot. M. Kurcz